

Michał Głuszkowski

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

ZACHOWANE CECHY DIALEKTALNE ORAZ WPŁYWY POLSKIE W ROSYJSKIEJ GWARZE PRZEDSTAWICIELA STARSZEGO POKOLENIA STAROBRZĘDOWCÓW REGIONU AUGUSTOWSKIEGO

Dwujęzyczność w społeczności polskich starowierców upowszechniła się po I wojnie światowej w związku z odzyskaniem przez Polskę niepodległości i objęciem jej obywateli, w tym również przedstawicieli mniejszości, obowiązkiem powszechnej edukacji (Гжибовский, Глушковский 2008: 204–205). **Jednak już wcześniej wielu starobrzędowców w mniejszym lub większym stopniu władało polszczyzną, a polskie wpływy na ich rosyjską gwarę zachodziły jeszcze przed migracją na ziemie Rzeczypospolitej** (por. Doroszkiewicz 1991: 14). Wraz ze zmianą sytuacji politycznej, społecznej i ekonomicznej język polskich starowierców ulegał coraz większym modyfikacjom pod wpływem polskojęzycznego otoczenia (m.in. Grek-Pabisowa 1992: 66, 70–71).

Inną istotną cechą gwary polskich starobrzędowców, oprócz ciągłej i intensywnej modyfikacji, jest jej wyspowy charakter. „Островные ситуации возникают вследствие переселения части того или иного этноса по тем или иным причинам – социально-политическим, военным, экономическим и прочим – в регионы проживания иного этноса (иных этносов) с иным языком (иными языками)” (Дуличенко 1998: 26).

Spółeczności wyspowe funkcjonują w oderwaniu od swojej etnicznej i językowej macierzy, a izolacja sprzyja zachowaniu wielu starych cech gwarowych (ibidem; Grek-Pabisowa 1999: 74).

Pierwszego całościowego opisu gwary starobrzędowców w Polsce dokonała Iryda Grek-Pabisowa na podstawie materiału językowego zebranego podczas badań w latach 1958–1963 (Grek-Pabisowa 1968: 9). Systematyczna analiza uwzględniała zachowane cechy śródkowowielkoruskie na poziomie fonetyki, fleksji i składni, a także wpływy polskie na gwarę polskich starowierców. Kolejne publikacje Grek-Pabisowej

oraz Ireny Maryniakowej i Anny Zielińskiej, uwidoczniły zmiany w sytuacji językowej badanej grupy i coraz silniejszą modyfikację rosyjskiego dialektu pod wpływem polszczyzny. Intensywne wieloaspektowe obserwacje, prowadzone w latach 1998–2009 przez grupę badaczy z Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiego, potwierdziły, że obecny stan gwary starobrzędowców znacznie odbiega od sytuacji z lat 50. i 60. ubiegłego wieku. Przede wszystkim intensyfikacji uległ proces zapożyczania polskich leksemów zarówno w formie adaptowanej, jak i nieadaptowanej, a także kalk – głównie słowotwórczych i składniowych (Paško 2008: 138–162, 226–235). Ewolucji podlega również charakter dwujęzyczności opisywanej wspólnoty, a zmiany dokonują się w wymiarze pokoleniowym. W ramach dyglosji polszczyzna zaczyna wypierać gwarę starowierców z kolejnych sfer życia, a wraz z ograniczeniami funkcjonalnymi tradycyjnego dialektu zmniejsza się jego prestiż, zwłaszcza w młodszym pokoleniu (Głuszkowski 2009: 79–80).

Uświadomienie już dokonanej i wciąż dokonującej się modyfikacji gwary starobrzędowców w Polsce nie tylko w wymiarze czysto językowym, czyli dotyczącym struktury dialektu, ale również socjolingwistycznym, prowadzi do postawienia pytania o ilościowy i jakościowy wymiar zmian oraz o zachowane cechy gwarowe, które pozwalają określić badany system językowy jako rosyjski. Dotychczasowe obserwacje wykazały, że zarówno cechy typowe dla gwary starobrzędowców, jak i wpływy polskie obecne są w idiolektach¹ wszystkich przebadanych czynnych użytkowników dialektu. Liczne wstawki i zapożyczenia z polszczyzny, kalki oraz niekontrolowane przełączanie kodu z gwary na język polski, spowodowane niedostatecznymi zasobami leksykalnymi i strukturalnymi w zakresie dialektu, dotyczą zwłaszcza młodszego pokolenia starowierców (Paško 2008: 304–308). Dobrze zachowanych cech środkowielkoruskich i zjawisk językowych typowych dla gwary polskich starobrzędowców należałoby szukać przede wszystkim w materiale językowym pochodzącym od przedstawicieli starszego pokolenia, których idiolekty reprezentują stan najbliższy sytuacji językowej opisanej w monografii Irydy Grek-Pabisowej (1968). Najstarsi starobrzędowcy w regionie augustowskim przyswajali gwarę jako język prymarny i przez pierwsze lata życia, do momentu rozpoczęcia nauki szkolnej, była ona w praktyce ich jedynym językiem. Choć okres decydujący dla ukształtowania się idiolektu u przedstawicieli starszego pokolenia przebiegał w środowisku, w którym rosyjski dialekt odgrywał rolę podstawowego środka komunikacji, w późniejszych latach znaczenie polszczyzny i jej oddziaływanie na gwarę znacznie się zwiększyły. Informatorzy urodzeni w latach 20. ubiegłego stulecia najczęściej spędzali całe swoje życie w rodzinnej wsi,

¹ Andrzej Piotrowski i Marek Ziółkowski, na podstawie klasyków – Uriela Weinreicha i Andre Martineta – zdefiniowali idiolekt jako „język mówiony przez jednostkę”, a także jako „zespół nawyków mownych jednostki w danym czasie” (Piotrowski, Ziółkowski 1976: 178). W artykule termin „idiolekt” jest stosowany nie tylko dla określenia jednostkowych nawyków i zachowań naszego informatora w konkretnych aktach komunikacji i sytuacjach społecznych, ale uwzględnia również ich względną trwałość, powtarzalność i regularność.

bez potrzeby częstych kontaktów z osobami spoza wspólnoty starowierców, w związku z czym po polsku mówili i mówią bardzo rzadko, co pozwoliło im zachować gwara w stanie bliskim stanowi z ich młodości, czyli z pierwszej połowy XX wieku. Według posiadanych przez nas informacji, nie tylko na temat osób bezpośrednio objętych badaniami, ale również ich rówieśników, mieszkający na wsi staroobrzędowcy, którzy rozpoczęli naukę przez wybuchem II wojny światowej, kończyli ją na etapie podstawowym, a często jedynie czterech klas. Starowiercy urodzeni w latach 30. XX wieku i później mieli coraz więcej okazji do kontaktów z osobami polskojęzycznymi, przede wszystkim w związku z podejmowaną przez nich nauką na poziomie ponadpodstawowym. W ich idiolektach również zachowało się wiele cech gwarowych, ale ze względu na bardziej intensywny kontakt z polszczyzną pytanie o różnice w stosunku do stanu z połowy XX wieku wydaje się bardziej zasadne.

Przedmiotem analizy przedstawiającej zachowane cechy dialektalne i polskie wpływy w gwarze starowierców regionu augustowskiego jest materiał pozyskany od informatora urodzonego w 1933 roku. Mimo iż język grupy osób dwujęzycznych stanowi odrębną jakość wobec swoich jednostkowych przejawów, punktem wyjścia lingwistycznych analiz pozostają konkretne wypowiedzi i zachowania językowe członków danej grupy (por. m.in. Королева 2004: 219–223). Ponadto w badaniach systemów szczególnie podatnych na zmiany, takich jak dialekty i interferujące języki pozostające w kontakcie, to właśnie idiolekty powinny stanowić podstawowe źródło materiału empirycznego (Oskar 2000: 39; Нефедова 2002: 251). Dlatego materiał pochodzący od jednego informatora, którego idiolekt został dobrze udokumentowany², może być potraktowany jako podstawa do analizy języka reprezentowanej przez niego grupy.

Informator M1933³ urodził się i wychował w rodzinie staroobrzędowców w Gabowych Grądach, gdzie ukończył szkołę podstawową. Do momentu pójścia do szkoły nie mówił po polsku. Później uczył się dalej i uzyskał wykształcenie średnie techniczne. Jego żona jest starowierką. Po ślubie oboje mieszkali przez około 25 lat w Augustowie, gdzie M1933 pracował jako nauczyciel w szkole zawodowej. Odebrane wykształcenie i wieloletnia praca pedagoga sprawiły, że informator M1933 posługuje się językiem polskim bardzo sprawnie, zarówno na poziomie kodu ograniczonego, jak i rozwiniętego⁴. M1933 i jego żona wychowali swoje dzieci w wyzna-

² Około 12 godzin nagrań, z czego 10,5 godziny to zapis swobodnych wypowiedzi gwarowych, natomiast pozostały czas nagrania obejmuje wywiad w postaci kwestionariusza leksykalnego i wypowiedzi w języku polskim.

³ Ze względu na gwarancję anonimowości, jaką otrzymali wszyscy informatorzy, w tekście zamiast imienia i nazwiska występuje symbol, w którym została zakodowana płeć informatora (M – mężczyzna) oraz jego rok urodzenia.

⁴ Według koncepcji Basile'a Bernsteina kod ograniczony jest przewidywalny pod względem syntaktycznym i leksykalnym, sytuacja kontaktu jest w dużej mierze zrytualizowana i z góry określona, a przekazywane informacje są zakorzenione w kontekście wypowiedzi. Z kolei kod rozwinięty charakteryzuje się niską przewidywalnością syntaktyczną i brakiem przewidywalności leksykalnej. Przekazy-

niu staroobrzędowym i rozmawiali z nimi w domu w rosyjskiej gwarze. Kiedy wnu-ki przyjeżdżają do dziadków na wieś, starają się rozmawiać z nimi „po swojemu”. M1933 jest obecnie na emeryturze, ale wraz z żoną prowadzi niewielkie gospodarstwo rolno-hodowlane. Informator zawsze był przywiązany do tradycji, angażował się też w życie religijne i społeczne wspólnoty.

Z sąsiadami i członkami rodziny zawsze rozmawia w gwarze. M1933 chętnie zgadzał się na wywiady, w których używał bardzo ciekawego języka. Opisując zdarzenia z przeszłości i teraźniejszości, posługuje się bogatą leksyką, a stosowane przez niego konstrukcje składniowe i frazeologiczne oraz styl wypowiedzi wykraczają poza ramy kodu ograniczonego, co należy do rzadkości w badanej grupie, nawet wśród przedstawicieli starszego pokolenia⁵. Dzięki wysokiemu poziomowi ogólnej kompetencji językowej trudno uznać naszego informatora za typowego użytkownika gwary, ale ze względu na bogactwo jego idiolektu wypowiedzi M1933 stanowią pełniejsze źródło informacji na temat charakterystycznych cech dialektu staroobrzędowców niż idiolekt osoby o skromniejszych zasobach językowych.

W języku M1933 widocznych jest wiele cech typowych dla miejscowej gwary, m.in. w zakresie fonetyki. Przede wszystkim zauważalne jest silne akanie oraz jakanie, które można określić jako powszechne w badanej społeczności nie tylko przed kilkudziesięciu laty, ale również obecnie (por. Grek-Pabisowa 1968: 26–34, 43–49, 56), np.: *vad'a*, *an'a*, *r'ak'a*, *śastr'a*. Poakcentowa samogłoska *a* w pozycji wygłosowej po spółgłoskach twardych jest w gwarze staroobrzędowców najczęściej zredukowana do *a*, ale Iryda Grek-Pabisowa zwróciła także uwagę na redukcję *a* do *y* (ibidem: 34–35). Zachodzi ona również w wypowiedziach M1933, np. *na'učnyja* (M. lp. ż.), *m'atyja* (M. lp. ż.). Wygłosowa nieakcentowana samogłoska *e* jest najczęściej zredukowana do *é*, choć niekiedy następuje redukcja do *i* (ibidem: 41–42), co można zauważyć w materiale pozyskanym u naszego informatora: *p'ośl'i*, *v ij'uńi*.

W gwarze polskich starowierców występuje zjawisko przejścia nieakcentowanego *u* w *v* (*f*) w przedrostkach i przyimkach, a także partykule *už'e* (*vže*), np. *ftap'ić*, *v'nev'o*, *vm'ejet*, ale nie ma to charakteru regularnego zjawiska (ibidem: 51–52). Obserwacje z lat 1999–2009 potwierdzają wcześniejsze spostrzeżenia Irydy Grek-Pabisowej. Choć zjawisko przejścia *u* w *v* (*f*) stosunkowo często występuje w wypowiedziach wielu informatorów z Gabowych Grądów i Boru, niezależnie od pokolenia,

wane informacje są wyabstrahowane z kontekstu, a argumentacja ma charakter uniwersalny (Piotrowski, Ziółkowski 1976: 305–309).

⁵ Encyklopedyczne definicje gwary ukazują wyraźne analogie do języka opartego na kodzie ograniczonym. Komunikacja odbywa się w ograniczonej terytorialnie grupie, której członkowie dobrze się znają i rozmawiają na stałe i podobne tematy; jest zarazem silnie zakorzeniona w kontekście, w którym zawarta jest część przekazu, przez co użyte środki językowe mogą być uboższe (por. Wilkoń 1987: 57–59). Pod względem funkcjonowania na poziomie kodu rozwiniętego gwary staroobrzędowców wyróżniają się na ogólnym tle rosyjskich dialektów. Ze względu na bogate życie religijne wspólnot starowierców i ciągły kontakt z tekstami liturgicznymi w języku cerkiewnosłowiańskim ich gwara ulega wzbogaceniu leksykalnemu i strukturalnemu (Grek-Pabisowa 1992: 66).

to brak ich w materiale zarejestrowanym u informatora M1933, mimo iż w jego idiolekcie zachowała się ponadprzeciętna liczba cech gwarowych: *rab'otu um'el'i źž'elać, kak uź'e p'lan'y j'eśća*. Prawdopodobnie brak przejścia *u* w *v* (*f*) w idiolekcie M1933 jest spowodowany wpływem języka ogólnorosyjskiego, z którym informator ma kontakt przez rosyjskie radio i telewizję, chętnie słuchane i oglądane w domach wielu polskich starowierców (por. Grek-Pabisowa 1992: 70).

W opisie stanu gwary z lat 1958–1963 Grek-Pabisowa zwróciła uwagę na protetyczną jotę w zaimku wskazującym *j'etat* (*j'eta*), nie określając jednak stopnia rozpowszechnienia tego zjawiska (ibidem: 68). W gwarze M1933 zaimki wskazujące prejetowane występują równolegle z wariantami bez *j*, przy czym te ostatnie charakteryzuje znacznie większa frekwencja⁶, np. *j'eta da, k'etamu, 'eta rab'ota*. Przewaga wariantów niejotowanych może być związana z wpływami języka ogólnorosyjskiego w idiolekcie naszego informatora.

Według opisu Irydy Grek-Pabisowej połączenia *-šč-*, *-sč-* i *-zč-* przez polskich staroobrzędowców wymawiane są jako dwa dźwięki *š* + *č* lub *š'* + *č'* (Grek-Pabisowa 1968: 61). W wypowiedziach informatora M1933 występuje wyłącznie wariant *š* + *č*, np. *p'l'oščać, v'eščy, ješč'o, ščas, ščev'o*. Jednocześnie spółgłoska *č* – w literackim języku rosyjskim zawsze miękka *č'* – w gwarze staroobrzędowców w latach 60. miała niepalatalny wariant. W materiale zarejestrowanym u naszego informatora zdecydowanie częściej pojawia się wariant niepalatalny *č'*, np. *šejčas, čet'yr'i, k'irp'ič, č'ystyj*, ale występuje również *č'*: *oč'eń, t'eč'eńje*. Niekiedy wariacja dotyczy tego samego słowa: *č'elav'ek, čelav'ek'e*. Nieliczne przypadki miękkiej realizacji *č'* mogą być związane z podejmowanymi przez informatora próbami zbliżenia wymowy do wariantu literackiego, choć nie można również wykluczyć zachowania przez niego fakultatywnej wymowy *č'č'* z czasów młodości.

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu spółgłoski przedniojęzykowe zębowe występowały w postaci niepalatalnej *t, d, s, z* oraz palatalizowanej *t', d', s', z'*, a powstałe pod wpływem polskiego konsonantyzmu warianty palatalne *ć, ź, ś, ż* były wymawiane fakultatywnie, przede wszystkim przez najmłodsze pokolenie mieszkańców Gabowych Grądów i Boru (ibidem: 57–58). Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, jak wyglądała opozycja twardość : miękkość w systemie spółgłoskowym informatora M1933 na przełomie lat 50. i 60., ale na podstawie dokonanego przez Irydę Grek-Pabisową opisu języka jego rodzinnej miejscowości z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że jego wymowa – jako osoby dojrzałej, w wieku około 30 lat – była bliższa wymowie osób starszych niż młodzieży szkolnej i że w jego idiolekcie występowały spółgłoski palatalizowane. W chwili obecnej w gwarze naszego informatora można zauważyć zarówno warianty *t', d', s', z'*, jak i *ć, ź, ś, ż*. O ile na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego wieku występowanie spółgłosek palatalnych było związane z korelacją miękkościową i dotyczyło przede wszystkim *ć* i *ź* po palatalnym *ś*, to w materiale pozyskanym u M1933 spółgłoski palatalne występują także w pozycji

⁶ W przeanalizowanym korpusie jota wystąpiła zaledwie w 11% zaimków wskazujących.

⁷ Analiza ilościowa wykazała, że spośród wszystkich słów z *č* lub *č'* palatalny wariant wystąpił w 8% przypadków.

interwokalicznej, a także jako głoska inicjalna i końcowa, np. *zn¹ajeće, być, ć¹ęta, ś¹ęju, śiż¹ęć, żim¹oj, żem¹’a*. Śladem dawnej obecności palatalizowanych *t’, d’, s’, z’* jest ich fakultatywne występowanie we współczesnych wypowiedziach informatora, np. *xaz¹’ajstva, xat¹’a, apr¹ed¹el¹’onnaje, vs¹ęgd¹’a*.

Zjawiska typowe dla miejscowej gwary w idiolekcie naszego informatora widoczne są zwłaszcza w zakresie fleksji. Iryda Grek-Pabisowa opisywała tworzenie form l.mn. rzeczowników I deklinacji typu *dom, syn, noż* i *p¹al¹ec* za pomocą końcówki *-y*, stosowanej obocznie z *-a* (Grek-Pabisowa 1968: 77). Formy te występują w wypowiedziach M1933, np. *var¹oty* i *g¹azy: dvukr¹ylnyje var¹oty; kud¹’a g¹azy pań¹esut*. W gwarze M1933 uwidacznia się również tendencja do stosowania w D. l.mn. rzeczowników I deklinacji typu *z¹at’, kor¹ęń* i *l¹ešč* końcówek *-ov* i *-’ev*, np. *raž¹it¹el¹’ef: j¹esl¹’i kas¹ajetsa prażyv¹’ańja n¹ašyx raż¹it¹el¹’ef, kał¹od¹’ec: kał¹otcef¹d¹’aże n¹ebyła*. Końcówki *-ov* i *-’ev*, używane zamiast typowej dla rosyjskiego języka literackiego *-ej*, w połowie XX wieku były powszechne w gwarze polskich staroobrzędowców (ibidem: 79). Obecnie spotyka się je znacznie rzadziej, nawet u przedstawicieli starszego pokolenia.

We fleksji przymiotnikowej informatora zwraca uwagę występowanie końcówki *-im* w Ms. lp. m., np. *v bogur¹ożick¹’im past¹’u*. Fakultatywne stosowanie końcówek *-im/-em* i *-om/-ym* w miejscowniku przymiotników rodzaju męskiego w opisywanej gwarze występowało już w latach 60. Zdaniem Irydy Grek-Pabisowej przyczyną takiego stanu rzeczy może być analogia do odmiany miękko tematowej, a także, być może, wpływ paradygmatu przymiotników w języku białoruskim (ibidem: 108–111). Nie należy również wykluczać wpływów polskiej fleksji na gwarę staroobrzędowców i ujednoczenia końcówek miejscownika i narzędnika liczby pojedynczej.

Informator M1933 przy stopniowaniu przymiotników używa w stopniu wyższym sufiksu *-ošč-*, np. *kr¹ep¹oše, l¹ag¹oše: stram¹’aja kr¹’yša kr¹ep¹oše; i b¹ud¹’et l¹ag¹oše*. Jest to sposób stopniowania przymiotników typowy dla miejscowej gwary, podobnie jak stosowanie sufiksu *-ošč-* wraz z końcówką rodzajową, np. *kr¹ep¹oščyj: l¹’ist n¹’yńe kr¹ep¹oščyj* (por. ibidem: 113–115). W idiolekcie M1933 to zjawisko fleksyjne zachowało się stosunkowo dobrze, a formy stopnia wyższego przymiotników tworzone w gwarowy sposób występują u niego częściej niż u innych informatorów. W dialekcie polskich staroobrzędowców pojawia się odmienna od języka literackiego forma zaimka dzierzawczego *jev¹onav* (ibidem: 122). W materiale językowym zebranym u informatora M1933 zaimek ten występuje w różnych przypadkach: *jev¹onova časć; jev¹onova m¹atka i maj¹’a b¹aba*.

W gwarze polskich staroobrzędowców w II koniugacji w 3 os. l.mn. stosowana jest czasami końcówka *-ut* pochodząca z I koniugacji (ibidem: 145–146). W idiolekcie informatora M1933 ta cecha jest widoczna np. w wypowiedziach: *x¹ożut v šk¹’ołu; n¹e v¹yd¹erżut; čelav¹’eku sl¹użut*. Czasowniki *idt¹’i* i pochodne w gwarze staroobrzędowców zakończone są na *-tit¹’ (ćić)*, np. *paj¹ć’ić*. Również M1933 stosuje te formy: *šej¹’as n¹e m¹ożna v¹yćić*. Informator M1933 rozwijając swoje narracje, posługuje się bardziej złożonymi konstrukcjami składniowymi niż większość przedstawicieli badanej społeczności. Używa przy tym rzadko obecnie spotykanych form imiesłowowych. W połowie XX wieku imiesłów czasu przeszłego tworzony za pomocą sufiksów *-šy, -všy, -čy* był

powszechnie stosowany w różnych funkcjach w gwarze polskich staroobrzędowców (Grek-Pabisowa 1968: 153–154; Maryniakowa 1976: 27–29). Choć imiesłowy te występują i obecnie, M1933 jest jedną z nielicznych osób używających ich częściej, np. w funkcji orzecznika w orzeczeniu złożonym w czasie przeszłym: *my b'yl'i pašel'ivšy v gr'ožeńskaj obłaść'i*.

W gwarze polskich starowierców występują spójniki zapożyczone z języka białoruskiego lub polskiego, np. *'al'i* i *c'i* (Grek-Pabisowa 1968: 157). Stosuje je również nasz informator, choć w jego wymowie *c'i* występuje w niepalatalnym wariantcie *čy*, identycznym z językiem polskim (*czy*), np. *tak čy 'inače, fšo 'eta zabr'ał ag'loń | 'al'i ja žyv'u*.

Wśród pozostałych cech typowych dla gwary polskich starowierców w idiolekcie M1933 można zauważyć gwarowe słownictwo, niewystępujące w rosyjskim języku literackim, np. leksemy *xv'oraja*, *zb'ożyja*: *an'a byl'a xv'oraja; v'nom b'yla fšo | zb'ożyja* (SRGL, SGS). M1933 używa również gwarowej formy *Raś'eja* zamiast *Россия* lub pol. *Rosja*: *pat P'olšej | čy tam pat Raś'ejej*. W jego wypowiedziach fakultatywnie z nazwą *P'olša* występuje wariant gwarowy *P'olšča*: *net u nas v P'olščy*.

Gwara naszego informatora nie jest wolna od wpływów polskich. Typy interferencji są wspólne dla wszystkich badanych osób, ale ich natężenie ma charakter indywidualny. Informator M1933 właściwie nie przełączał kodu w sposób niekontrolowany. Zmiana kodu wypowiedzi gwarowej na polski związana była z potrzebą uściślenia lub wyjaśnienia jakiegoś terminu, np. *što 'eta jest' žel'eza? 'eta stop želaza z węglem*, a także z cytowaniem, np. *prim'eń'al'i tak'oje apr'ed'el'eńe | co možna wojewodzie | to nie tobie smrodzie | eta pap'olsk'i | da wojewoda to 'eta ablastn'oj nač'alnik; 'eto nie dur'ak skaz'ał | daj Boże | žebyś ty uczył cudze dzieci*. Występujące w jego idiolekcie zapożyczenia z języka polskiego najczęściej były asymilowane: *s centr'al'i naś'ennaj j'eśća; n'ada śiž'eć i p'ilnav'ać; n'ada b'yla vneść v naś 'etat kak gavar'itsa socjal'izm⁸ n'ekatoryx papr'avak; štop kal'ectva nie b'yla | il'i ub'ijstva*.

W materiale gwarowym zebranym u M1933 występuje wiele kalk składniowych, typowych dla społeczności polskich starowierców w regionie augustowskim. Jest to m.in. wyrażanie orzeczenia imiennego przy użyciu łącznika *j'eśća*, np. *ja nie j'eśća nacional'ist*, a także wyrażanie wieku przez użycie konstrukcji *m'et' X l'et*, np. *ja už'e m'eł ž'ieść l'et*. Powszechnie spotykane są także przypadki wyrażania następstwa czasowego za pomocą konstrukcji *pa* + miejscownik, np. *'eta nie b'yla pa vajn'y* oraz relacji posiadania według schematu *m'et' + biernik*, choć fakultatywnie z ostatnią wymienioną konstrukcją składniową M1933 używa formuły *im'et' + biernik*: *žeść xekt'araf im'eju*. Inne kalki składniowe w gwarze M1933 należą do rzadziej spotykanych, np. w wypowiedzi: *fšo sgar'ela | to zn'ačyt to | što moj ač'ec | ja | vm'eśće s br'aćm'i m'el'i* informator kalkuje polską konstrukcję *to znaczy*. W sformułowaniu *tak nie m'ożna b'yla pastup'ać* widać wpływ polskiego modelu wyrażania

⁸ Ze względu na miejsce akcentu leksem ten należy zaklasyfikować jako wstawkę z języka polskiego.

zakazu *nie można* + bezokolicznik. Z kolei wyrażenie *p^lolzawajemśa s c^lexnik^l* i stanowi kalkę polskiej konstrukcji *korzystać z* + dopełniacz.

Informator M1933 posługuje się w wypowiedziach gwarowych frazeologizmami będącymi kopiami polskich konstrukcji. W zdaniu: *nar^lod brał pad vñim^larñje što ^leta tak być ñe m^log^let* występuje polska kalka *brać pod uwagę*, stanowiąca dokładne odwzorowanie polskiego modelu. Dokładną kalką frazeologiczną z polszczyzny jest także sformułowanie *pr^lijć^l i na vr^lem^la* – pol. *przyjść na czas*, a także kopia pol. *co innego: što inn^lova* – *m^loże f^ls^launy b^lyl^li | to ^leta što inn^lova*. Z kolei w przypadku sformułowania *ñe sdaj^lot egzam^linu | bo za t^lonkyj* mamy do czynienia z półkalką modelu *nie zdawać egzaminu* (w znaczeniu 'nie sprawdzać się'), utworzoną za pomocą elementu rodzimego – czasownika *sdav^lat^l* i zapożyczonego leksemu *egzamin*, użytego z końcówką odpowiadającą polskiemu paradygmatowi odmiany. Brzmienie pol. *egzamin* i ros. *экзамен* jest podobne, nie można więc jednoznacznie stwierdzić, z którego systemu pochodzi forma użyta przez M1933, lecz miejsce akcentu na przedostatniej sylabie wskazywałoby na formę polską. Tego typu przypadek można również określić jako kongruentną leksykalizację, będącą swoistym typem przełączania kodów związanym z jednoczesną przynależnością danego elementu do dwóch znajdujących się w kontakcie języków (por. Muysken 2000: 5–6). Kalki frazeologiczne występują w gwarze nielicznych informatorów (por. Paško 2008: 237–242). Ich obecność w mowie M1933 jest efektem przekraczania ram kodu ograniczonego, tj. próby uniwersalizacji twierdzeń przez wyabstrahowanie ich z kontekstu, a także bogactwa stylistycznego i leksykalnego.

W gwarze M1933 występują kalki słowotwórcze, np. nowo utworzone słowo *v^lyzv^lišče*: *tut na m^lešče | to v^lyzv^lišče*, kopiujące pol. *wyzwisko* przez połączenie prefiksu *vy-* i rdzenia *-zvišč-*, pojawiające się w rodzimym leksemie *pr^lozv^lišče*. W wypowiedziach informatora M1933 występują także dwa przypadki hybryd językowych. Użyte w zdaniu: *maładażeñcy tak^lije b^lyl^li* słowo *maładażeñcy* powstało w wyniku kontaminacji ros. *молодожёны* i pol. *nowożeńcy*. Forma *spušč^latsa* w wyrażeniu: *tud^la spušč^lajutsa* jest efektem połączenia ros. *спускаться* i pol. *spuszczać*.

Podobny typ dwujęzyczności, ale bez tak częstych prób przekraczania ram kodu ograniczonego w gwarze, występuje u wielu informatorów starszego pokolenia. Na podstawie szerokich zainteresowań oraz bogatych leksykalnie i złożonych strukturalnie wypowiedzi M1933 możemy wnioskować o jego wysokich możliwościach intelektualnych. Dodatkowym potwierdzeniem tego faktu jest poziom wykształcenia informatora, który spośród badanych osób urodzonych przed II wojną światową jedyny ukończył technikum. M1933 włada obydwoma znanymi sobie językami płynnie, zarówno w zakresie kodu ograniczonego, jak i rozwiniętego. Jest jedną z nielicznych osób, które najpełniej zachowały tradycyjny dialekt, choć w jego przypadku pewne znaczenie ma również język ogólnorosyjski (jego wpływ na gwarę jest widoczny przede wszystkim u osób urodzonych po II wojnie światowej, zwłaszcza jeśli oprócz nauki w szkole podstawowej i średniej posługiwały się ruszczyzną również w życiu zawodowym). Zdecydowana przewaga cech gwarowych nad ogólnorosyjskimi sprawia, że idiolekt naszego informatora wciąż można uznać za reprezentatywny dla starszego pokolenia. Wiedzę

informatora M1933 na temat historii i tradycji wspólnoty oraz kompetencję językową doceniają młodzi mieszkańcy Gabowych Grądów i Boru, którzy wymawiając się od udzielenia wywiadu, zaśniali się słabą znajomością języka i tradycji przodków i odsyłali badaczy do naszego informatora jako jednej z najbardziej kompetentnych osób. Wysoka pozycja społeczna we wspólnocie i poza wspólnotą spowodowały, że M1933 nie czuł potrzeby ukrywania swojej tożsamości etnicznej, a także związanego z nią języka. Jego stosunek do religii, kultury i gwary staroobrzędowców jest jednoznacznie pozytywny, co pomogło mu zachować język przodków w stanie bliskim sytuacji z jego młodości, czyli z okresu opisanego w monografii Irydy Grek-Pabisowej (1968). Charakter interferencji w gwarze M1933, a zwłaszcza umiejętność kontrolowania kodu wypowiedzi, sprawia, że jego idiolekt ulega jedynie nieznacznym modyfikacjom, podczas gdy w wypowiedziach gwarowych wielu przedstawicieli młodszego pokolenia przeważają elementy polskiego kodu, często w postaci nieasymilowanej – wstawek. Przykład informatora M1933 dowodzi, że dla obecnego stanu gwary starszych starowierców, niezależnie od zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych i nasilającego się funkcjonalnego i strukturalnego wpływu polszczyzny na gwarę, decydujące znaczenie miał okres młodości, w którym idiolekt kształtował się najintensywniej.

LITERATURA

- Doroszkiwicz M., 1991, *Studia nad wpływami polskimi na rosyjską leksykę gwarową*, Wrocław.
- Głuszkowski M., 2009, *Znaczenie prestiżu języka a pokoleniowe zróżnicowanie poziomu interferencji w polszczyźnie staroobrzędowców w warunkach rosyjsko-polskiego bilingwizmu z dyglosją*, „LingVaria”, 2(8), s. 71–81.
- Grek-Pabisowa I., 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Grek-Pabisowa I., 1992, *Язык, как свидетельство изменений в жизни старообрядцев после поселения в Польше*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 21, s. 61–73.
- Grek-Pabisowa I., 1999 (1984), *Próba określenia wspólnych cech rozwoju gwar rosyjskich w otoczeniu obcojęzycznym*, [w:] I. Grek-Pabisowa, *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, s. 69–79.
- Maryniakowa I., 1976, *Imiesłowy w rosyjskiej gwarze starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław.
- Muysken P., 2000, *Bilingual Speech: a Typology of Code Mixing*, Cambridge.
- Oskar E., 2000, *Idiolekt als Grundlage der variationsorientierten Linguistik*, „Sociolinguistica” 14, s. 37–41.
- Paśko D., 2008, *Funkcjonowanie rosyjskiej gwary staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kier. prof. S. Grzybowskiego, UMK Toruń).
- Piotrowski A., Ziółkowski M., 1976, *Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna*, Warszawa.

- Polański K., 2003, *Gwara*, [w:] K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław, s. 232.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- SGS – Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1980, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SRGL – Филин Л. (ред.), 1965–, *Словарь русских народных говоров*, Москва–Петербург.
- Гжибовский С., Глушковский М., 2008, *Социолингвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур*, [в:] Л. Л. Касаткин (ред.), *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История. Сборник статей к Международному съезду славистов*, Москва, с. 200–214.
- Дуличенко А., 1998, *Языки малых этнических групп: статус, развитие, проблемы выживания*, [в:] А. Дуличенко (ред.), *Языки малые и большие... In memoria acad. Nikita L. Tolstoj, Slavica Tartuensia IV*, с. 26–36.
- Королева Е. Е., 2004, *Сравнительные конструкции в идиолекте (на материале старообрядческого говора)*, [в:] Л. Л. Касаткин, Р. Ф. Касаткина, О. Г. Ровнова, Т. Б. Юмсунова (ред.), *Материалы и исследования по русской диалектологии II (VIII)*, Москва, с. 219–231.
- Нефедова Е. А., 2002, *Идиолект как источник диалектного варьирования*, [в:] Л. Л. Касаткин, Р. Ф. Касаткина, О. Г. Ровнова, Д. М. Савинов (ред.), *Материалы и исследования по русской диалектологии I (VII)*, Москва, с. 251–262.

PRESERVED DIALECTAL FEATURES AND THE POLISH INFLUENCE
IN OLD BELIEVERS' DIALECT ON THE EXAMPLE OF A REPRESENTATIVE
OF THE OLDER GENERATION IN THE AUGUSTÓW REGION

SUMMARY

Polish Old Believers constitute a bilingual ethno-cultural minority. Their bilingualism has developed especially in the 20th century, and since then it has been modified under the influence of Polish language. On the one hand, there are Polish borrowings, insertions and loan-translations in Russian Old Believers' dialect. On the other hand, the Old Believers have preserved many dialectal features from their region of origin – Pskov region in north-Western Russia. The author attempts to reveal, how many and which Pskov language features are still present in the Old Believers' dialect. The analysis is basing on an idiolect of a representative of the old generation of the community of our interest.

СОХРАНЕННЫЕ ДИАЛЕКТНЫЕ ЧЕРТЫ И ПОЛЬСКОЕ
ВЛИЯНИЕ В РУССКОМ ГОВОРЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЯ СТАРШЕГО
ПОКОЛЕНИЯ СТАРООБРЯДЦЕВ АВГУСТОВСКОГО РЕГИОНА.

РЕЗЮМЕ

Польские старообрядцы составляют этнокультурное меньшинство. Их билингвизм стал развиваться начиная с XX столетия, и с тех пор их русский диалект подвергался особо сильному влиянию польского языка. С одной стороны, в старообрядческом говоре наблюдаются польские заимствования, вставки и кальки. С другой стороны, старообрядцы сохранили многие диалектные средневеликорусские черты. Данная статья является попыткой выяснить, какие черты диалектов из окрестностей Великих Лук, Пскова и Новгорода до сих пор существуют в говоре старообрядцев. Анализ опирается на идиолект представителя старшего поколения исследуемой общины.

Słowa kluczowe: staroobrzędowcy, dwujęzyczność, dialekt, interferencja, idiolekt.

Key words: Old Believers, bilingualism, dialect, interference, idiolect.

Ключевые слова: старообрядцы, двуязычие, диалект, интерференция, идиолект.